

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII
Tom XVI

Od atlasu do kolekcji.
W 440. rocznicę I wydania atlasu
Abrahama Orteliusa

Poświęcamy pamięci
dr. TOMASZA NIEWODNICZAŃSKIEGO
Autorzy

L. & A. BIRKENMAJER INSTITUTE FOR THE HISTORY OF SCIENCE
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
TEAM FOR THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
UNIVERSITY OF SZCZECIN
INSTITUTE OF THE HISTORY AND INTERNATIONAL RELATIONS
THE NATIONAL ARCHIVES IN SZCZECIN

FROM THE HISTORY OF CARTOGRAPHY
Volume XVI

From the Atlas to the Collection.
In 440. Anniversary of the 1st Edition
of Abraham Ortelius' Atlas

Edited by
JERZY OSTROWSKI, RADOSŁAW SKRYCKI

SZCZECIN 2011

INSTYTUT HISTORII NAUKI im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów
POLSKIEJ AKADEMII NAUK
ZESPÓŁ HISTORII KARTOGRAFII
UNIwersytet SZCZECIŃSKI
INSTYTUT HISTORII I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH
ARCHIWUM PAŃSTWOWE W SZCZECINIE

Z DZIEJÓW KARTOGRAFII

Tom XVI

Od atlasu do kolekcji.
W 440. rocznicę I wydania atlasu
Abrahama Orteliusa

Pod redakcją
JERZEGO OSTROWSKIEGO I RADOŚŁAWA SKRYCKIEGO

SZCZECIN 2011

Opracowanie redakcyjne:
Jerzy OSTROWSKI, Radosław SKRYCKI

Recenzent::
Prof. dr hab. Stanisław ALEXANDROWICZ

Redakcja techniczna i skład:
Dorota KOZŁOWSKA

Tłumaczenia streszczeń na język angielski:

AUTORZY

Tłumaczenie wstępu:
NATALIA LIETZ

Wydawnictwa IHN PAN
Nowy Świat 72 00-330 Warszawa
tel. 22 6572714
e-mail: ihn@ihnpan.waw.pl

© by: IHN PAN, ZHK, IHiSM, AP 2011

ISSN: 0138-0850
ISBN: 9788386062-05-8

Drukarnia Kadruk
ul. Romera 10 E
71-246 Szczecin

SPIS TREŚCI

<i>Jerzy Ostrowski, Radosław Skrycki</i> – WSTĘP	9
<i>Kazimierz Kozica</i> – DOKTOR TOMASZ NIEWODNICZAŃSKI 25 IX 1933–3 I 2010	13

ABRAHAM ORTELIUS I JEGO DZIEŁO

GERARD MERCATOR DO ABRAHAMA ORTELIUSA	27
<i>Kazimierz Kozica</i> – ABRAHAM ORTELIUS I JEGO ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	29
<i>Małgorzata Brzezińska-Klusek, Adam Linsenbarth</i> – Mapy biblijne w atlasie Abrahama ORTELIUSA <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	47
<i>Dorota Jutrzenka Supryn</i> – ATLAS ODZYSKANY – IV <i>ADDITAMENTUM THEATRUM ORBIS TERRARUM</i> ABRAHAMA ORTELIUSA ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO HOSIANUM W OLSZTYNIE – ZAGADNIENIA HISTORYCZNO-KONSERWATORSKIE	63
<i>Dariusz Lorek</i> – ZAKRES INFORMACJI GEOGRAFICZNEJ I NAZEWNICZEJ DLA OBSZARU WIELKOPOLSKI W ATLASIE ORTELIUSA	77

ATLASY I KOLEKCJE

<i>Lucyna Szaniawska</i> – POPULARYZACJA REGUŁ KARTOGRAFICZNYCH PTOLEMEUSZA W RENESANSOWYCH ATLASACH ŚWIATA ORTELIUSA, MERCATORA I DE JODE	87
<i>Beata Medyńska-Gulij</i> – GRAFICZNE TECHNIKI PROJEKTOWANIA MAP W ATLASACH ABRAHAMA ORTELIUSA (1570), GERARDA DE JODE (1578) I GERARDA MERCATORA (1595)	101
<i>Jarosław Łuczyński</i> – TORUŃSKI EGZEMPLARZ ATLASU GERARDA MERCATORA Z 1595 ROKU	109
<i>Radosław Skrycki</i> – ATLAS JAKO DZIEŁO SZTUKI I MANIFEST POLITYCZNY (NA PRZYKŁADZIE ATLASU WIELKIEGO ELEKTORA)	119
<i>Beata Konopska</i> – EWOLUCJA KONCEPCJI POLSKICH ATLASÓW HISTORYCZNYCH W XIX–XX WIEKU	129
<i>Krzyszyna Szykuła</i> – ATLASY SZTUCZNE W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIERSYTECKIEJ WE WROCŁAWIU ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM 7-TOMOWEJ KOLEKCJI MACHNIZKICH	145

<i>Barbara Przyłuska, Jerzy Ostrowski</i> – „ATLAS POLSKI WSPÓŁCZESNEJ” LWOWSKIEJ I WROCŁAWSKIEJ KSIĄŻNICY-ATLAS – PREKURSOR NOWOCZESNYCH SZKOLNYCH ATLASÓW GEOGRAFICZNYCH POLSKI	169
<i>Urszula Markiewicz</i> – ATLASY NOWOŻYTNE W ZASOBIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO I KSIĄŻNICY POMORSKIEJ W SZCZECINIE	193
<i>Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk</i> – CYFROWA KOLEKCJA UNIKATOWYCH ATLASÓW MORSKICH (XVI–XVIII W.) ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ PAN NA PORTALU POLSKA.PL	207
<i>Piotr Grabowski</i> – WYBRANE ATLASY REGIONALNE OBSZARU DAWNYCH PRUS WSCHODNICH ORAZ WARMII I MAZUR W ZBIORACH KARTOGRAFICZNYCH OŚRODKA BADAŃ NAUKOWYCH W OLSZTYNIE	213
<i>Anna Osowska</i> – POLSKIE ATLASY TEMATYCZNE DO 1939 R. W ZBIORACH UNIwersytetu WROCŁAWSKIEGO	221
<i>Rostysław Sossa, Neonila Padiuka, Taras Ohorodnyk</i> – AUSTRIACKIE MAPY TOPOGRAFICZNE W ZASOBACH LWOWSKIEJ NARODOWEJ BIBLIOTEKI NARODOWEJ IM. WASYLA STEFANYKA	241
<i>Dorota Bartnik</i> – MAPY ZIEM POLSKICH W WYDAWNICTWACH KSIĄŻKOWYCH I ATLASACH DO KOŃCA XVIII WIEKU W ZBIORACH UNIwersytetu ŁÓDZKIEGO	249
<i>Hubert Kowalski</i> – MAPY, PLANY I RYSUNKI ARCHITEKTONICZNE ZE ZBIORÓW WARSZAWSKICH WIZYTEK (ZAKON NAWIEDZENIA NMP)	267

CONTENTS

<i>Jerzy Ostrowski, Radosław Skrycki</i> – INTRODUCTION	9
<i>Kazimierz Kozica</i> – PHD TOMASZ NIEWODNICZAŃSKI 25 IX 1933–3 I 2010	13

ABRAHAM ORTELIUS AND HIS WORK

GERARD MERCATOR DO ABRAHAMA ORTELIUSA	27
<i>Kazimierz Kozica</i> – ABRAHAM ORTELIUS AND HIS ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i>	29
<i>Małgorzata Brzezińska-Klusek, Adam Linsenbarth</i> – BIBLE MAPS IN THE ABRAHAM ORTELIUS ATLAS <i>THEATRUM ORBIS TERRARUM</i> ..	47
<i>Dorota Jutrzenka Supryn</i> – RECOVERED ATLAS – ABRAHAM ORTELIUS’ ADDITAMENTUM IV FROM THE COLLECTION HOSIANUM IN OLSZTYN. RESTORATION AND HISTORICAL PROBLEMS	63
<i>Dariusz Lorek</i> – RANGE OF GEOGRAPHIC AND TOPONYMIC INFORMATION ABOUT GREATER POLAND AREA IN THE ORTELIUS’ ATLAS	77

ATLASES AND COLLECTIONS

<i>Lucyna Szaniawska</i> – POPULARIZING CARTOGRAPHIC PRINCIPLES OF PTOLEMY IN THE RENAISSANCE ATLASES OF THE WORLD OF ORTELIUS, MERCATOR AND DE JODE	87
<i>Beata Medyńska-Gulij</i> – GRAPHIC DESIGN TECHNIQUES ON MAPS FROM ORTELIUS’ <i>S</i> <i>THEATRUM</i> (1570), JODE’S <i>SPECULUM</i> (1578) AND MERCATOR’S ATLAS (1595)	101
<i>Jarosław Luczyński</i> – A GERARD MERCATOR ATLAS COPY FORM TORUŃ FROM 1595	109
<i>Radosław Skrycki</i> – THE ATLAS AS THE WORK OF ART AND THE POLITICAL MANIFEST (ON THE EXAMPLE OF THE ATLAS OF GREAT ELECTOR)	119
<i>Beata Konopska</i> – EVOLUTION OF THE CONCEPT OF POLISH HISTORICAL ATLASES IN THE 19TH AND 20TH CENTURY	129
<i>Krzyszyna Szykuła</i> – FACTICE ATLASES IN THE WROCLAW UNIVERSITY LIBRARY WITH SPECIAL REGARD TO THE 7-VOLUME MACHNIZKI’S COLLECTION	145

<i>Barbara Przyhuska, Jerzy Ostrowski</i> – „ATLAS OF CONTEMPORARY POLAND” PUBLISHED BY KSIĄŻNICA-ATLAS IN LVIV AND WROCLAW AS A PRECURSOR OF MODERN POLISH SCHOOL ATLASES	169
<i>Urszula Markiewicz</i> – EARLY MODERN PERIOD ATLASES IN THE RESOURCES OF THE STATE ARCHIVES IN SZCZECIN AND THE POMERANIAN LIBRARY IN SZCZECIN	193
<i>Aneta Kwiatkowska, Marek Marzec, Anna Wytyk</i> – A DIGITAL COLLECTION OF UNIQUE 16TH TO 17TH CENTURY MARINE ATLASES DERIVED FROM THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES GDANSK LIBRARY PRESENTED ON POLSKA.PL WEB PORTAL	207
<i>Piotr Grabowski</i> – SELECTED REGIONAL ATLASES OF THE FORMER EAST PRUSSIA, VARMIA AND MASURIA IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTION OF THE RESEARCH CENTRE IN OLSZTYN	213
<i>Anna Osowska</i> – POLISH THEMATIC ATLASES UNTIL 1939 IN THE CARTOGRAPHIC COLLECTIONS OF THE UNIVERSITY OF WROCLAW	221
<i>Taras Ohorodnyk, Neonila Padiuka, Rostysław Sossa</i> – AUSTRIAN TOPOGRAPHIC MAPS IN THE FUNDS OF VASYL STEFANYK LVIV NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY	241
<i>Dorota Bartnik</i> – LODZ UNIVERSITY LIBRARY’S COLLECTION OF MAPS OF POLISH TERRITORIES IN BOOKS AND ATLASES PUBLISHED TO THE END OF THE 18TH CENTURY	249
<i>Hubert Kowalski</i> – MAPS, DESIGNS AND ARCHITECTURAL DRAWINGS FROM THE COLLECTION OF THE WARSAW MONASTERY OF THE SISTERS OF THE VISITATION (THE ORDER OF THE VISITATION OF HOLY MARY)	267

Dorota Bartnik

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego

MAPY ZIEM POLSKICH W WYDAWNICTWACH KSIĄŻKOWYCH I ATLASACH DO KOŃCA XVIII WIEKU W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego (BUŁ) niezależnie od kartografii współczesnej posiada znaczącą kolekcję zabytkowych wydawnictw książkowych i atlasów, w których zostały zamieszczone mapy ziem polskich. Podstawę kolekcji stanowią zbiory zabezpieczone po 1945 roku z tzw. ziem odzyskanych oraz okolic Łodzi, uzupełniane poprzez zakupy antykwaryczne. Początkowo kompletowanie tych dokumentów nie miało ściśle wytyczonego kierunku i przebiegało dość chaotycznie. Stare druki i dokumenty kartograficzne nie były rozdzielone i tworzyły jeden wspólny zbiór. W 1984 roku nastąpiło ich rozdzielnie, ale odrębne pracownie otrzymały one dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych. Dzięki ich wspólnemu wieloletniemu funkcjonowaniu, w kartograficznym katalogu kartkowym zostały zamieszczone opisy bibliograficzne starych druków, zawierające informacje o załączonych do nich mapach. Te dane nie są kompletne, ale w dużym stopniu ułatwiają poszukiwania zabytkowych map, nie będących wydawnictwami samoistnymi.

Nierozłączny związek mapy z drukowaną książką rozpoczął się już kilkadziesiąt lat po udoskonaleniu druku przez Jana Gutenberga, (ok. 1399–1468), a został zapoczątkowany przez zamieszczenie alegorycznej mapy świata typu OT w dziele *Ety-mologiae* biskupa Izydora z Sewilli, wydanym przez Güntera Zainera w 1472 roku w Augsburgu¹. Wprowadzenie map drukowanych do ksiąg, obok wydawanych w późniejszym okresie atlasów, stało się przełomowym momentem upowszechniania mapy jako źródła wiedzy o świecie. Dzięki temu można było rozszerzyć opisy o wizualne przedstawienia nawet najodleglejszych terytoriów. Obecnie mapy w starych księgach, a także atlasach, których wydawanie zainicjowali w XVI wieku Abraham Ortelius, Gerard de Jode i Gerard Mercator, stanowią nieoceniony przyczynek do

¹ M. Sirko, *Zarys historii kartografii*, Lublin 1999, s. 34; zob. też S. Peliwo, *Mapy ziem polskich w wydawnictwach książkowych XVI–XVIII wieku*, „Studia i Materiały z Historii Kartografii”, t. V, Warszawa 1985, s. 11.

badania dziejów rozwoju zarówno kartografii światowej, jak i europejskiej, w tym także polskiej.

W Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego najstarszym dziełem geograficznym, w którym zamieszczono mapę ziem polskich jest *Liber Chronicarum* Hartmanna Schedla (1440–1514; sygn. Inc. 21)². Dzieło to powstało w Norymberdze w końcu XV wieku, kiedy kartografowie niemieccy rozpoczęli intensywne prace nad stworzeniem nowej mapy Europy; do tej pory dominowały bowiem rekonstrukcje map Klaudiusza Ptolemeusza. Owocem tych prac była m. in. mapa Europy Środkowej kardynała Mikołaja z Kuzy (Cusanus, 1401–1464), obejmująca na wschodzie obszar aż po Morze Azowskie, Riazań i Rewal (Tallinn). W jej opracowaniu jako jeden z informatorów brał prawdopodobnie udział Jan Długosz. Mapa ta przetrwała do czasów współczesnych tylko w postaci różnych przeróbek, dołączanych głównie do dzieł geograficznych³. Jednym z nich jest wymieniona wyżej *Liber Chronicarum*, w której mapę Kuzańczyka odnajdujemy w uproszczonej, drzeworytowej przeróbce Hieronima Münzera (Muntzer, 1437–1508) (ryc. 1).

Rozwój druku w XVI-wiecznej Europie przyczynił się do upowszechnienia wiedzy o świecie dzięki opublikowaniu kolejnych dzieł geograficznych. Prawdziwym wydarzeniem na rynkach księgarskich było ukazanie się w 1544 roku w Bazylei *Kosmografii* Sebastiana Münstera (1489–1552), wydanej przez oficynę Henrica Petri. Do 1650 roku ukazało się 35 jej wydań w różnych wersjach językowych⁴. W łódzkich zbiorach znajduje się 8 woluminów tego dzieła. Są to wydania bazylejskie w języku niemieckim i łacińskim⁵. W najstarszym, pochodzącym z 1546 roku (sygn. 1020886), pośród wielu znajduje się mapa Polski i krajów ościennych nosząca tytuł: *Landtafel des Ungerlands, Polands, Rüssen, Littaw, Walachei und Bulgarei* w skali ok. 1:5 000 000. Była to dość popularna w XVI wieku w Europie mapa, opracowana przez Münstera na podstawie mapy południowej Sarmacji Bernarda Wapowskiego (1475–1535) (ryc. 2). Po raz pierwszy ukazała się w *Geografii* Ptolemeusza w 1540 r. jako *Polonia et Ungaria XV nova tabula*, a od 1544 roku została włączona do *Kosmografii*. W poszczególnych edycjach zmianie ulegał nie tylko numer strony i treść opisu, ale

² Pełny tytuł dzieła brzmi: *Registrum huius operis libri croniarum cum figuris et ymaginibus ab initio mundi, Nurembergae 1493, Anth. Koberger*.

³ Zob. K. Buczek, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław 1963, s. 17–21.

⁴ Tak podaje M. Mclean, *The Cosmographia of Sebastian Münster. Describing the World In the Reformation*, Aldershot-Burlington 2007, s. 145–146, ale J. Szeliiga, *Mapy ziem I Rzeczypospolitej w atlasach Biblioteki Gdańskiej PAN*, „Studia i Materiały z Historii Kartografii”, t. XII, Warszawa 1993, s. 24, mówi o 45 wydaniach.

⁵ W BUŁ *Kosmografia* S. Münstera znajduje się w Zbiorach Specjalnych, opatrzona sygnaturą Starzych Druków. Odnotowano edycje tego dzieła z następujących lat: 1546 (niem., sygn. 1020886), 1552 (łac., sygn. 1020258, brak załącznika z mapą: *Poloniae et Ungariae...*), 1559 (łac., sygn. 1020524), 1569 (niem., sygn. 1020918), 1578 (niem., sygn. 1021759, zniszczona, m.in. brak mapy: *Landtafel des Ungerland, Poland...*), 1592 (niem., sygn. 1020536), 1614 (niem., sygn. 1020217), 1614 (niem., sygn. 1023183, mapa kolorowane).

także tytuł mapy. Pod koniec okresu wydawania, po 1588 roku, edytor zdecydował się na jej całkowitą zmianę, zastępując ją inną, której autor pozostaje do dziś nieustalony⁶.

W dziele Münstera oprócz map obejmujących całościowo ziemie polskie⁷ znalazły się także mapy regionalne: Śląska, Pomorza oraz Prus. Pierwsza z nich, pt. *Schlesia nach aller Gelegenheit in Wassern, Statten, Bergen und anstossenden Lendern*, w skali ok. 1:1 000 000 jest mapą załącznikową⁸, którą znajdujemy w łódzkich egzemplarzach *Kosmografii* z lat: 1546, 1569, 1578, 1592 i 1614. Mapa Pomorza *Tabula Pomeraniae secundum omnes principatus & insigniores civitates, oppida & areas eius* w skali ok. 1:1 000 000, wykonana na podstawie kroniki Macieja z Miechowa (1457–1523), mapy Wapowskiego oraz mapy Pomorza Petera Beckera (Artopaeus, 1491–1563), została odbita po raz pierwszy w *Kosmografii* w 1550 roku⁹, przy czym w zbiorze Biblioteki występuje w dziele Münstera z 1552 roku. Trzecia z kolei mapa w skali ok. 1:3 500 000, przedstawiająca Prusy, jest uproszczoną przeróbką mapy Heinricha Zella (?–1564) z 1542 roku. Została ona zamieszczona w rozszerzonej edycji *Kosmografii* w 1550 roku i w niezmienionej formie przetrwała do jej ostatniego wydania¹⁰. W zbiorach Biblioteki mapę Prus H. Zella znajdujemy także w dziele Caspara Schütza (ok. 1540–1594) *Historia Rerum Prussicarum*, wydanym w Zerbst w 1592 roku (sygn. 1020687).

Innym znanym w ówczesnej Europie dziełem geograficznym zawierającym mapy były *Geografiki* Strabona (Strabo, 68 r. p.n.e – ok. 26 r. n.e.)¹¹. Powstały one w pierwszym wieku naszej ery i były wynikiem wieloletnich podróży autora po krajach Europy, Azji i Afryki. Ich rozpowszechnienie się w XVI stuleciu zawdzięcza Strabon Wilhelmowi Xylanderowi¹², który zredagował je i przetłumaczył z języka greckiego na łacinę. Dodatkowo zilustrował tekst włączając do niego mapy Ptolemeusza. Jedyny

⁶ S. Peliwo, *Drzeworytowe mapy ziem polskich z wydawnictw książkowych XVI w.*, „Studia i Materiały z Historii Kartografii”, t. X, Warszawa 1989, s. 69; J. Szeliga, *op. cit.*, s. 21.

⁷ Po 1550 roku do rozszerzonego wydania *Kosmografii* dołączono kolejne drzeworytowe mapy przedstawiające tereny polskie. Należy tu wymienić mapy: *Regni Polonici contacta descriptio Sequens uero tabula...* oraz *De regno & tota regione Poloniae...*, określaną w literaturze jako mapa Sarmacji, gdyż jest ona przeróbką mapy Sarmacji Jana Hontera; zob. S. Peliwo, *Drzeworytowe mapy...*, s. 69; B. Olszewicz, *Kartografia Polska XV i XVI wieku (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, Warszawa 2004, s. 17.

⁸ P. M. Mojski, *Cartographia Rapperswiliana Polonorum. Katalog zbiorów kartograficznych Muzeum Polskiego w Rapperswilu*, Rapperswil 1995, s. 292–293; *Centralny Katalog Zbiorów Kartograficznych w Polsce*, z. 1. *Katalog atlasów i dzieł geograficznych 1482–1800*, red. i oprac. M. Łodyński, Warszawa 1961, s. 223.

⁹ M. Stelmach, *Historia kartografii Pomorza Zachodniego do końca XVIII wieku*, Szczecin 1991, s. 35, błędnie podaje datę 1544.

¹⁰ S. Peliwo, *op. cit.*, s. 112–113.

¹¹ Filozof, historyk i geograf z Amazji w Kapadocji (dzisiaj Turcja), żył w czasach cesarza Augusta i Tyberiusza, zob. K. Szykuła, E. Szykiewicz, *Mapy ziem dawnej Polski w wybranych atlasach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Warszawa 1993, s. 28.

¹² Xylander, Wilhelm Holtzmann (1532–1576), matematyk, znawca literatury greckiej i łacińskiej, prof. greki w Heidelbergu, zob. K. Szykuła, E. Szykiewicz, *op. cit.*, s. 29.

w BUŁ egzemplarz tego dzieła, wydany w Bazylei w 1571 roku (sygn. 1021442), zawiera historyczną mapę terenów polskich *Tabula Sarmatiae*, w skali ok. 1:6 266 000¹³.

W XVI wieku najbardziej rozpowszechniona i najczęściej kopiowana była mapa Polski Wacława Grodeckiego (ok. 1535–1591). Pierwsze jej wydanie, które ukazało się w Bazylei w 1558 roku, zaginęło¹⁴. Do czasów nam współczesnych zachował się jeden egzemplarz drugiego wydania tej mapy¹⁵ oraz jej redukcje, zamieszczone m.in. w *Polonii* Marcina Kromera (1512–1589) oraz w atlasie *Theatrum Orbis Terrarum* Abrahama Orteliusa (1527–1598). W BUŁ mapę W. Grodeckiego *Poloniae locorumque viciniorum descriptio. Auctore Wenceslao Grodeccio Polono* znajdujemy w dziele Kromera z 1589 roku (sygn. 1021480). Natomiast z atlasu Orteliusa, wydanego w 1595 roku, pochodzi druga z kolei mapa *Poloniae, Lityviaeque Descriptio. Auctore Wenceslao Godreccio; et correctore Andrea Pograbio Pilsnensi* w skali ok. 1:2 284 000 (sygn. Knaną przez Andrzeja Pograbkę (1540–1602) przeróbką mapy Grodeckiego, którą A. Ortelius umieszczał w swoim atlasie od 1595 roku¹⁶. W tym samym wydaniu *Polonii* M. Kromera z 1589 roku znajduje się miedziorytowa mapa pt. *Magni Ducatus Lithuaniae, Livoniae et Moscoviae descriptio* w skali ok. 1:3 000 000. Jest to mapa teatru wojen moskiewskich Stefana Batorego z Iwanem Groźnym, sporządzona przez Macieja Strubicza (ok. 1520–1589) i przedstawiająca część Wielkiego Księstwa Litewskiego, Wielkiego Księstwa Moskiewskiego oraz Inflanty. Odegrała ona znaczną rolę w kartografii krajów nadbałtyckich¹⁷.

Równie popularny jak Abraham Ortelius był flamandzki geograf, kartograf i matematyk Gerard Mercator (Kremer, 1512–1594), który w swoim *Atlasie* wydanym w Duisburgu w 1585 roku umieścił mapę *Polonia et Silesia* obejmującą środkową i południową Polskę. Do jej opracowania wykorzystał bogate materiały kartograficzne, w tym mapę Niemiec Christiana Sgrootena (ok. 1532–1608), mapę Polski W. Grodeckiego, mapę Śląska Martina Helwiga (1516–1574), mapę Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego Stanisława Porębskiego, mapę Prus Kaspara Hennebergera (1529–1600) oraz własną mapę Europy. Od 1595 roku aż do połowy XVIII wieku mapa *Polonia et Silesia* była wielokrotnie przedrukowywana w *Atlasie* Mercatora i jego spadkobierców oraz przerabiana przez różnych kartografów¹⁸. Z oryginalnych wydań *Atlasu*, Biblioteka posiada pierwszą edycję tzw. kieszonkowego *Atlasu minor* z 1607 roku, która ukazała się w wydaniu Jodocusa Hondiusa (1563–1612) w Amster-

¹³ Mapa drzeworytowa, załącznikowa w kształcie trapezu, oparta na materiałach Ptolemeusza i Münstera, brak siatki kartograficznej, w perspektywicznej ramce wykaz miejscowości.

¹⁴ K. Buczek, *op. cit.*, s. 32–36.

¹⁵ Znajduje się ono obecnie w zbiorach Harvard University (USA); zob. *Imago Poloniae. Dawna Rzeczpospolita na mapach, dokumentach i starodrukach w zbiorach Tomasza Niewodniczańskiego*, oprac. K. Kozica i T. Pezda, t. II, Warszawa 2002, s. 26.

¹⁶ M. van den Broecke, *Ortelius Atlas Maps. An illustrated Guide*, Westrenen 1996, poz. 155.

¹⁷ *Polska na starych mapach. Katalog wystawy*, oprac. B. Krassowski i inni, Warszawa 1977, s. 25, poz. 36.

¹⁸ J. Szelięga, *op. cit.*, s. 52, poz. 36; K. Buczek, *op. cit.*, s. 36–37.

damie (sygn. K 822). Zamieszczono w nim zredukowaną mapę Mercatora *Polonia et Silesia* w zmniejszonej skali ok. 1:4 300 000¹⁹. Natomiast z 1633 roku pochodzi drugi tom atlasu pt. *Gerardi Mercatoris Atlas ou representation du monde...*, wydany przez syna J. Hondiusa – Henricusa (1597–1651) (sygn. K 802), w którym omawiana mapa jest wykonana w skali ok. 1:1 577 000. Do atlasów Mercatora włączane były także mapy Prus, Pomorza, Litwy i Inflant, które swoim zasięgiem obejmują ziemie polskie. Poza atlasami, BUŁ posiada także „luźną” mapę *Polonia et Silesia* Mercatora, wydaną w Amsterdamie po 1585 roku (sygn. K 11613) (ryc. 4). Proweniencyjnie jest to mapa z kolekcji Bolesława Bolińskiego²⁰, którą Biblioteka zakupiła w 1995 roku. Z tego samego źródła pochodzi również „luźna” mapa Litwy autorstwa Mercatora w skali ok. 1:3 000 000 (K 11619)²¹, która była odbijana w różnych edycjach tego atlasu.

Kolejnym dziełem kartografów i wydawców niderlandzkich zawierającym obraz ziem polskich jest *Novus Atlas* Joannesa Janssoniusa (1588–1664)²². W zbiorach kartograficznych znajdują się cztery tomy tego dzieła wydane w latach 1640–1647, ale tylko pierwszy z nich zawiera mapy ziem polskich. Na uwagę zasługuje mapa *Magni Ducatus Lithuaniae caeterarumque...* w skali ok. 1:3 700 000, będąca zmniejszoną przeróbką mapy Tomasza Makowskiego (1575–1630). Mapa T. Makowskiego powstała z inicjatywy Krzysztofa Radziwiłła Sierotki (1549–1616) w latach 1585–1599 i należała niewątpliwie do najwybitniejszych dzieł kartograficznych swojej epoki, pozostając ponad 150 lat najdokładniejszą mapą tej części Rzeczypospolitej. Przy jej opracowywaniu brał prawdopodobnie udział śląski kartograf Maciej Strubicz²³. W tym samym woluminie atlasu Janssoniusa znajduje się mapa *Novissima Poloniae Regni descriptio* w skali ok. 1:1 600 000, będąca kompilacją kilku wcześniejszych opracowań kartograficznych, przy czym jej podstawę stanowiła mapa Mercatora *Polonia et Silesia*.

Pomimo dominującej w tym okresie kartografii niderlandzkiej, w Niemczech powstało wydawnictwo, które śmiało mogło wówczas konkurować z największymi oficynami amsterdamskimi. Jego założycielem był Matthaeus Merian (1593–1650), który zasłynął przede wszystkim z wydania *Topographii* oraz zapoczątkował prace nad 21-tomowym dziełem noszącym tytuł *Theatrum Europaeum*. Ukazywało się ono

¹⁹ *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego*, t. II. *Mapy XVII wieku*, oprac. T. Paćko, D. Stachnal-Talanda, E. Gołąb-Jankowska, Wrocław 1992, s. 52, poz. 96.

²⁰ Łódzki adwokat, miłośnik i kolekcjoner starych map i ksiąg.

²¹ *Lithuania Per Gerardum Mercatorem Cum Priuilegio*, wydana w Amsterdamie po 1595 a przed 1536 r.; zob. *Imago Lithuaniae*, Vilnius 2002, s. 160, poz. 180.

²² Atlas ten jest zmodyfikowanym i rozbudowanym atlasem Mercatora wydanym przez J. Janssoniusa we współpracy z H. Hondiusem. Ukazywał się on w różnych wersjach językowych i był sukcesywnie rozszerzany aż do lat osiemdziesiątych XVII wieku. Objętościowo największa była wersja niemiecka, która liczyła 11 tomów; zob. L. Kublin, B. Majewska, M. Tomaszewska, *Mapy ziem polskich kartografów niderlandzkich XVI i XVII w.*, „Studia i Materiały z Historii Kartografii”, t. VIII, Warszawa 1987, s. 223.

²³ Zob. K. Buczek, *op. cit.*, s. 47–51.

w latach 1643–1738 i obejmowało chronologicznie dzieje owych czasów. Autorem sztychów do niego był w początkowym okresie Matthaues Merian, później zaś zajmowali się tym jego spadkobiercy. Ze względu m.in. na dużą rozpiętość czasową, w jakiej wychodziły poszczególne tomy, zmieniali się zarówno autorzy tekstów, jak i drukarze²⁴. Opis ziem polskich został zawarty w tomie 7 (sygn. 1021033)²⁵, w którym pośród wielu ilustracji widzimy mapę Polski *Polonia Regnum et Silesia Ducatus* w skali ok. 1:2 100 000²⁶ (ryc. 5). Sporządził ją M. Merian na podstawie wydanej w 1635 roku mapy Willema Blaeu'a (1571–1638). Świadczy o tym zarówno treść mapy, jak też układ i rodzaj zdobień. Z kolei wzorem dla Blaeu'a była opisana wyżej mapa Gerarda Mercatora²⁷.

Na podstawie materiałów zebranych w czasie potopu szwedzkiego w latach 1655–1660 uczeń Meriana – Eric Jönsson Dahlberg (1625–1703) opracował jedną z piękniejszych map Polski *Auctior et Correctior Tabula Chorographica Regni Poloniae*²⁸. Powstała ona wyłącznie jako ilustracja do zrelacjonowania wojennych podbojów Karola X Gustawa, króla Szwecji, dlatego nie obejmuje wschodnich kresów Rzeczypospolitej, za to jest wykonana bardzo precyzyjnie i ozdobiona pięknym kartuszem. W 1696 została włączona do dzieła niemieckiego historyka i prawnika Samuela Pufendorfa (1632–1694) *De Rebus a Carolo Gustavo...*, zawierającego oprócz niej liczne sztychy widoków i planów miast polskich oraz Zatoki Gdańskiej. W zasobie Starych Druków Biblioteki znajduje się jeden egzemplarz tego dzieła w języku łacińskim, a dołączona miedziorytowa mapa ziem polskich wykonana jest w skali ok. 1:2 000 000 (sygn. 1020213).

Największy wpływ na modyfikację obrazu kartograficznego ziem polskich w połowie XVII stulecia miała nieduża mapa kartografa francuskiego w służbie polskiej, inżyniera Wilhelma le Vasseur de Beauplana (1595–1673), zatytułowana *Nova totius Regni Poloniae Magniq. Ducatus Lithuaniae cum suis Palatinatibus ac confinijis* w skali ok. 1:6 626 000²⁹. Została wykonana prawdopodobnie w 1652 roku i obok mapy Ukrainy tegoż autora była pierwszym krytycznym obrazem ziem polskich, w którym wyeliminowano zasadnicze błędy poprzednich opracowań. Mapa została dołączona do *Polonii* Szymona Starowolskiego (1588–1656) w 1656 roku. W zbiorach Biblioteki odnotowujemy ją w dziele zatytułowanym *Tractatus tres, I. Polonia*,

²⁴ K. Szykuła, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław 1978, s. 44–46.

²⁵ Tytuł tomu 7: *Irenico-polemographia, sive theatri Europaei continuati septennium: Das ist sieben Jährige[...] beschreiben Johannes Georgius Schleder [...] und verlegt durch [...] Matthaei Merians [...] in Frankfurt am Main [...] 1663*, mapa Polski po s. 774.

²⁶ Została odbita z pierwszej płyty ok. 1638 roku. Na łódzkim egzemplarzu nazwa miejscowości *Sokal* jest przedzielona Bugiem po literze „o”. Dokładny opis mapy Meriana z rozbiciem na dwa rodzaje płyt zob. S. Peliwo, *op. cit.*, s. 24–26.

²⁷ *Ibidem*, s. 23–24.

²⁸ *Ibidem*, s. 74–77; zob. też P. M. Mojski, *op. cit.*, s. 136–137.

²⁹ Egzemplarz w BUŁ różni się od edycji tej mapy opisanych przez S. Peliwo (tenże, *op. cit.*, s. 36–37), kartuszem tytułowym.

II. Sarmatiae Bellatores, III. Scriptorvm Polonicorum..., wydany w 1733 roku we Wrocławiu, staraniem księgarza Johana Jacoba Korna, które jest z kolei przedrukiem *Polonii* wydanej w Wolfenbüttel w 1656 roku przez Hermana Conringa (sygn. 1010466)³⁰.

Druga połowa XVII wieku i całe XVIII stulecie to dominacja w Europie kartografii francuskiej, która dokonała zasadniczego przewrotu w kierunku naukowej precyzji map, wprowadzając nowe metody pomiarów astronomicznych i geodezyjnych. Z tego okresu Biblioteka posiada w swoim zasobie cenne, choć nieliczne prace kartografów francuskich, takich jak Nicolas Sanson d'Abbeville, Nicolas de Fer czy Robert de Vaugondy. Najwcześniej, bo jeszcze w pierwszej połowie XVII wieku rozpoczął działalność kartograficzną Nicolas Sanson d'Abbeville (1600–1667), prekursor w zakresie produkcji atlasów świata we Francji. W 1643 roku otrzymał przywilej na produkcję swoich map, które ukazywały się zarówno w postaci luźnej, jak i atlasów lub załączników do dzieł geograficznych³¹. Mapę Polski Sansona posiadamy w zbiorach Biblioteki w zmniejszonej i zgeneralizowanej przeróbce Nicolasa de Fer (1647–1720), zatytułowanej *Les Etats de la Couronne de Pologne* w skali ok. 1:7 000 000. Została ona dołączona do tomu ósmego publikacji *Voïages historiques de l'Europe*, wydanej w Paryżu w 1705 roku nakładem Nicolasa Le Gras (sygn. 1008590)³². Na uwagę zasługuje przede wszystkim *Atlas royal a l'usage de Monseigneur le duc de Bourgogne...* Nicolasa de Fer, z 1699 roku (sygn. K 805), który jest unikatem w zbiorach polskich³³. Zawiera on 61 map i 23 plany, pośród których znajduje się mapa Polski *Estats de la Couronne de Pologne, Presenté a Monseigneur le Duc de Bourgogne...* z 1696 roku (ryc. 6)³⁴. Sporządził ją de N. Fer prawdopodobnie na podstawie mapy Polski syna Nicolasa Sansona – Guillaume'a (1633–1703) wydanej przez Alexisa-Huberta Jaillota (ok. 1632–1712)³⁵. Świadczą o tym przede wszystkim treści kartograficzne, zasięg mapy i nazwisko wydawcy w kartuszu³⁶.

W 1730 roku, po śmierci ostatniego z Sansonów – Pierrè'a Moullarda (?–1730) majątek firmy odziedziczył m.in. jego siostrzeniec Robert de Vaugondy (1686–1766),

³⁰ E. Rastawiecki, *Mappografia dawnej Polski*, Warszawa 1846, s. 25–26, poz. 37, 38.

³¹ Nicolas Sanson d'Abbeville jest prawdopodobnie autorem mapy *Polonia & Lithuania cum suis Palayinatibus*, zamieszczonej w dziele geograficznym *Die ganze Erd-Kugel...* wydanym w Frankfurcie w 1679 roku, którą odnajdujemy w BUŁ w Starych Drukach (sygn. 1011411); zob. J. Bzinkowska, *Luźne mapy ziem polskich do końca XVIII wieku w zbiorach kartograficznych Biblioteki Jagiellońskiej*, Warszawa 1993, s. 40, poz. 14; *Katalog dawnych map...*, s. 108–109.

³² Wymienia ją K. Estreicher w *Bibliografii polskiej*, cz. III, t. V, Kraków 1898, s. 194; zob. też *Imago Poloniae...*, s. 42, poz. K13/5–K13/6 – mapa odbita z tej samej płyty, ale kolorowana.

³³ W *Centralnym Katalogu...*, z. 1, poz. 363 i 366 odnotowano tylko dwa egzemplarze tego atlasu. Wcześniejsza edycja z 1697 roku znajduje się w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

³⁴ Nad górną ramką drugi tytuł mapy: *Tabula Regni Poloniae, Ducatus Lithuaniae...* Wymiary mapy: 48,5×61cm, skala ok. 1:2 300 000.

³⁵ A. H. Jaillot otrzymał w 1671 roku przywilej na publikację wszystkich map Nicolasa i Guillaume'a Sansonów, zob. *Katalog dawnych map...*, s. 157.

³⁶ Por. *Imago Poloniae...*, s. 84, poz. K35/1.

który wraz ze swoim synem Didierem Robertem (1723–1786) założył najbardziej dochodową w owym czasie oficynę wydawniczą Paryża. Zajmowała się ona początkowo wydawaniem map Sansonów, które w późniejszym czasie posłużyły im jako materiał wyjściowy do opracowania własnych poprawionych adaptacji. Obaj Vaugondy'owie za swoje zasługi w dziedzinie kartografii otrzymali od króla Francji Ludwika XV tytuł „Géographes du Roi”. Najbardziej znanym ich dziełem kartograficznym, wydawanym od 1758 roku jest *Atlas Universel*, do którego włączono mapę Polski w skali ok. 1:2 200 000³⁷. Egzemplarz znajdujący się w BUŁ (sygn. K 6041) został wydany po 1795 roku przez Charlesa-Françoisa Delamarche (1740–1817) i jest jedną z późnych edycji tego atlasu, w którym na mapie ziem polskich *Le Royaume de Pologne divisé selon les Partages faits en 1772, 1793 et 1795 entre la Russie, la Prusse et l'Autriche* zaznaczono granice trzech rozbiorów (ryc. 7). W zbiorach kartograficznych odnotowujemy także „luźną” mapę Polski, która weszła w skład atlasu R. de Vaugondy w 1767 roku (sygn. K 11620). Ta edycja mapy różni się przede wszystkim kartuszem z tytułem oraz tabelą w ramce z podziałem terytorialnym Rzeczypospolitej, zamieszczoną po prawej stronie arkusza. Należy dodać, iż północne terytorium Polski w *Atlas Universel* przedstawiono szczegółowiej na mapie Prus zatytułowanej *La Prusse divisée en Prusse Royale, et Prusse Ducale*.

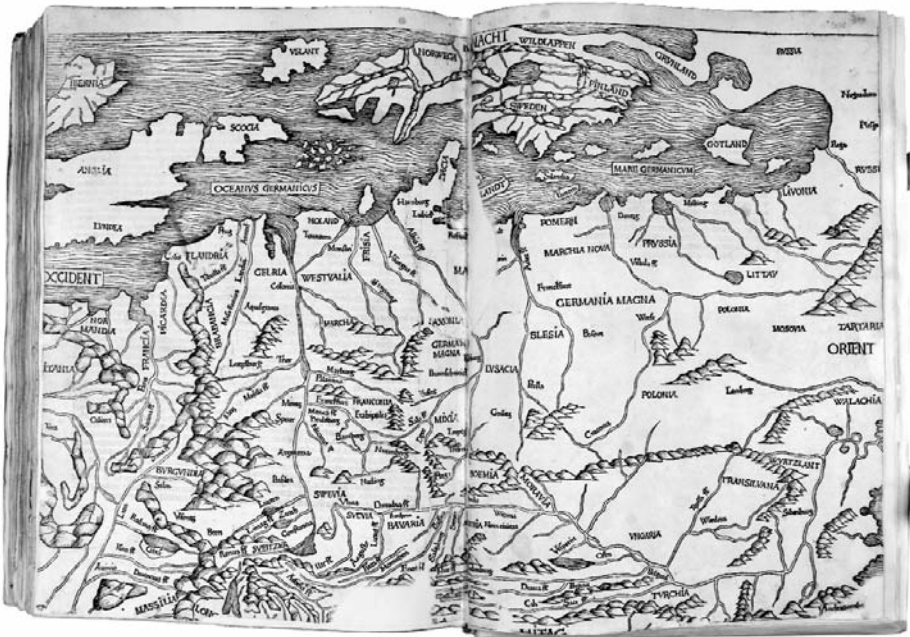
W XVIII wieku duże znaczenie na rynku wydawniczym zdobyła niemiecka firma wydawnicza, założona w 1702 roku przez Johanna Baptiste Homanna (1664–1724) w Norymberdze i działająca przeszło wiek. Początkowo była kierowana przez założyciela, następnie przez jego syna i wreszcie sukcesorów pod nazwą Homannische Erben³⁸. W krótkim czasie udało się Homannowi wyprzeć całkowicie z rynku niemieckiego drogie mapy francuskie i holenderskie. Główny nacisk położył on bowiem na masowość produkcji, nie dbając szczególnie o dokładność i aktualność wydawanych map. Były one tanimi, a jednocześnie pięknie zdobionymi kompilacjami lub wręcz kopiami opracowań głównie kartografów holenderskich. Część z nich była drukowana w postaci luźnej, bez daty wydania, a dopiero później na zamówienie klienta składano je w atlasy.

BUŁ posiada w swoim zasobie kolekcję atlasów wydanych przez oficynę Homanna, w których zamieszczono mapę ziem polskich *Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae nova et exacta tabula*. Początkowo była to kopia mapy amsterdamskiego kartografa i wydawcy Petera Schenka (1661–1711) aż do roku 1750, kiedy zostało zastąpione przez mapę wybitnego matematyka i astronoma Tobiasa Mayera (1723–1762)³⁹. Z tych atlasów Homanna. Pierwszy z nich to wydany w 1711 roku *Neuer Atlas bestehend in einig curieusesen astronomischen...* (sygn. K 6115), drugim jest *Kleiner*

³⁷ Ibidem, s. 105–108; *Katalog dawnych map...*, s. 108–109; P. M. Mojski, *op. cit.*, s. 225–226.

³⁸ Oficyna Homanna została szczegółowo opisana w: B. Krassowski, *Polska na mapach wydawców norymberskich i augsburskich w XVIII wieku*, Warszawa 1985, s. 31–35; zob. też K. Szykuła, *op. cit.*, s. 52–53.

³⁹ B. Krassowski, *op. cit.*, s. 37.

Ryc. 1. Mapa Europy Środkowej Mikołaja z Kuzy w przeróbce H. Münzera, 1493 r.

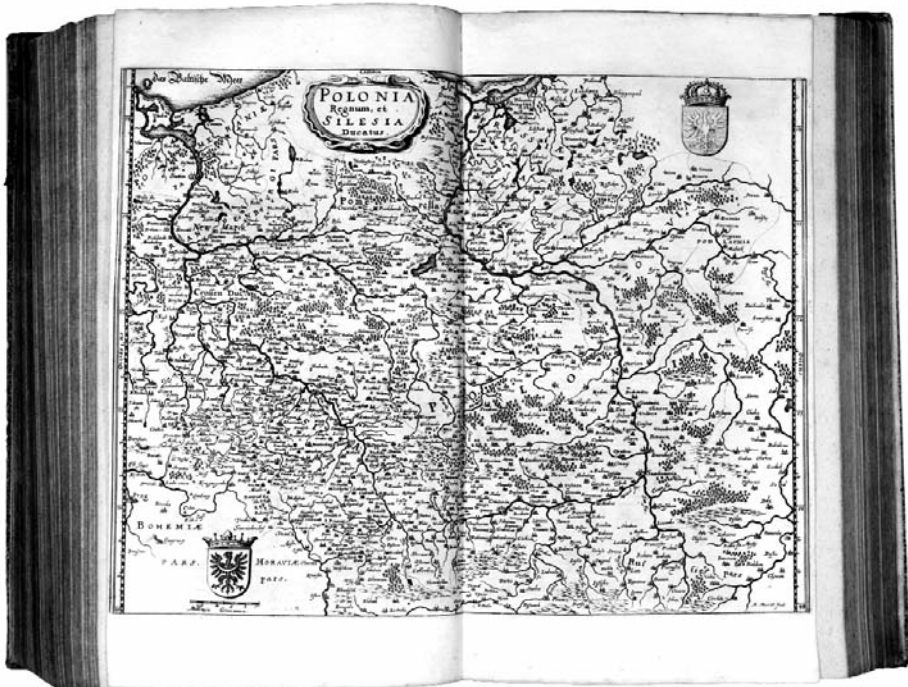
Ryc. 2. Landtffel des Ungerlands, Polens, Russen, Littaw [...] S. Münsteri, 1569 r.

Ryc. 3. *Poloniae, Litvaniaeq. Descriptio* [...] W. Grodeckiego i A. Pograbki, 1595 r.

Ryc. 4. *Polonia et Silesia* G. Mercatora, wydana przez H. Hondiusa, po 1585 r.

Ryc. 5. *Polonia Regnum et Silesia Ducatus* M. Meriana, 1663 r.

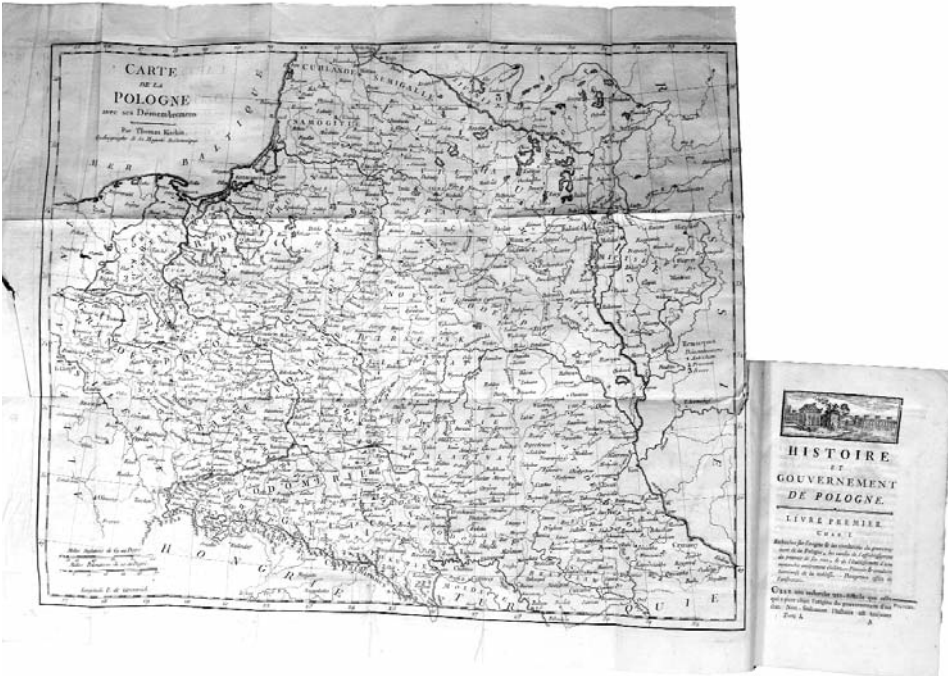
Ryc. 6. *Estats de la Couronne de Pologne* [...] N. de Fera, 1696 r.

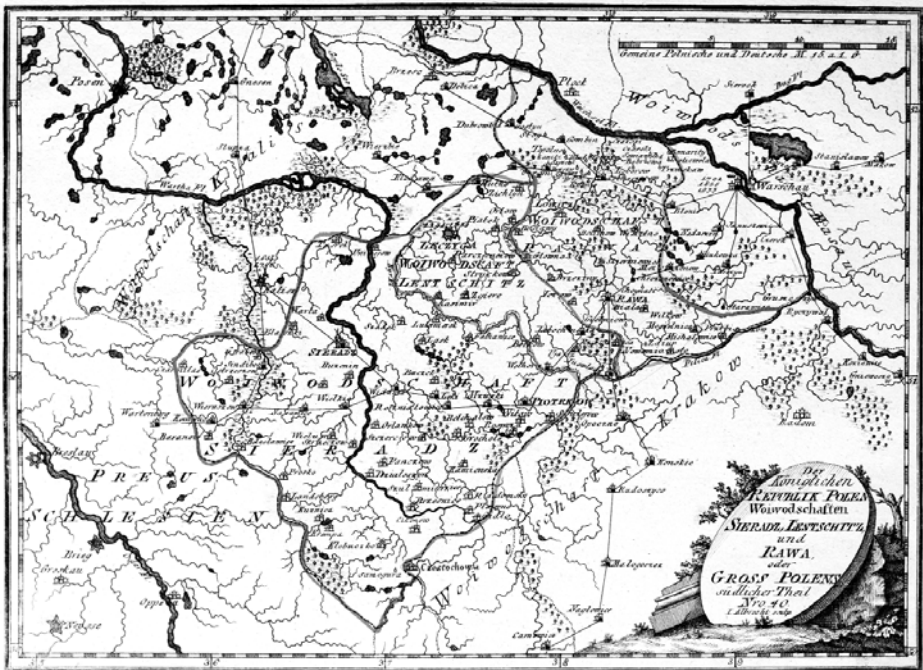
Ryc. 7. *Le Royaume de Pologne* [...] R. de Vaugondy, po 1785 a przed 1805 r.

Ryc. 8. *Mappa Geographica Regni Poloniae ex novissimis* [...] T. Mayera, 1773 r.

Ryc. 9. Carte de la Pologne avec ses Démembrements [...] T. Kitchina, 1787 r.

Ryc. 10. Der Königlich Polnischen Republik Polen [...] J. J. von Reilly, 1789 r.

Atlas scholasticus von achtzehn Charten... z około 1732 roku (sygn. K 828), tytuł trzeciego brzmiał: *Atlas cosmographicus maior sistens mundum universum...* (sygn. K 812), a czwarty, zatytułowany *Atlas minor ex XVIII tabulis geographicis...* został wydany około 1744 roku (sygn. K 810). Mapę ziem polskich opracowaną przez T. Mayera i noszącą tytuł *Mappa Geographica Regni Poloniae ex novissimis...* znajdujemy w *Bequemer Hand Atlas aus sechs und zwanzig Homannischen Landkarten...*, wydanym przez spadkobierców Homanna z datą 1754. Przy czym na mapie figuruje późniejsza data wydania – 1773 rok (ryc. 8)⁴⁰. Przy jej opracowywaniu T. Mayer wzorował się na mapie *La Pologne* francuskiego geografa Guilame’a Delisle’a (1675–1726), choć jego wkład w nowy obraz ziem polskich był ogromny. Poprawił on bowiem i uzupełnił mapę Francuza zgodnie z posiadanymi przez niego danymi. Dzięki temu powstało zupełnie nowe opracowanie w skali ok. 1:2 800 000, które mogło konkurować z najlepszymi ówczesnymi małoskalowymi mapami Rzeczypospolitej⁴¹. Z opracowań regionalnych wydanych przez oficynę sukcesorów Homanna i znajdujących się w Bibliotece, wymienić należy także piękny i starannie opracowany *Atlas Silesiae* z 1752 roku, będący pierwszym tego typu w historii kartografii zdjęciem Śląska (sygn. K 825).

Z firmą Homanna konkurowała inna niemiecka oficyna, która została założona w 1707 roku w Augsburgu przez Georga Matthaeusa Seuttera (1678–1757), ucznia J.B. Homanna. Przez pół wieku była kierowana przez założyciela, a następnie przeszła w ręce sukcesorów. Ostatnim spadkobiercą kartograficznej tradycji oficyny był Matthäus Albrecht Lotter (1741–1810), który prowadził ją aż do śmierci. Spod pras drukarskich w Augsburgu, a także w Wiedniu wyszło wiele map i atlasów, które najczęściej były kopiami, ale umożliwiały osiągnięcie dużych zysków.

Serię map Polski wydanych przez oficynę Seuttera zapoczątkowała wydana po raz pierwszy ok. 1725 roku *Polonia Regnum ut et Magni Ducatus Lithuaniae...* w skali około 1:2 800 000, będąca kompilacją map J. B. Homanna i Fredericka de Wita (1610–1698)⁴². W zbiorach Biblioteki odnotowujemy ją w wydanym przez Petera Gehlena w Wiedniu w 1730 roku atlasie pt. *Atlas novus indicibus instructus...* (sygn. K 808) oraz w formie „luźnej” (sygn. K 11616) w kolekcji map B. Bolińskiego. W kolekcji tej znajduje się także mała mapa Polski w skali ok. 1:6 300 000 (sygn.

⁴⁰ Rozbieżności między datą na karcie tytułowej atlasu a datami zamieszczonymi na mapach w nim zawartych wynikają z faktu, iż Homann oraz jego spadkobiercy wydawali atlasy na zamówienie klienta. W przypadku tego atlasu w pierwszej kolejności była prawdopodobnie tworzona karta tytułowa i spis map, a dopiero później dołączano odpowiednie mapy, które często powstawały znacznie później.

⁴¹ B. Krassowski, *op. cit.*, s. 51.

⁴² B. Krassowski, *op. cit.*, s. 100–133; *Imago Poloniae...*, s. 53. Frederick de Wit – holenderski rytownik i księgarz, który od 1670 r. wydawał atlasy we własnej oficynie. Współpracował z nim syn, również Frederick, matematyk i kartograf, który ulepszał wydawane wcześniej przez ojca mapy; zob. P. M. Mojski, *op. cit.*, s. 129; *Katalog dawnych map...*, s. 150; M. Dzikowski, *Katalog atlasów biblioteki uniwersyteckiej w Wilnie*, Wilno 1940, s. 298–299.

K 11615), którą Seutter wydawał pod tym samym tytułem, z przeznaczeniem do *Atlasu Minor praecipua Orbis Terrarum Imperia*. Jest ona zmniejszoną kopią mapy *Poloniae et Lithuania* norymberskiego wydawcy Christopa Weigla (1655–1725)⁴³. Z kolei inna kopia mapy Ch. Weigla pt. *Nova totius Regni Poloniae. Magnique ducatus Lithuaniae* w skali ok. 1:4 900 000⁴⁴ znajduje się w BUŁ w dziele Władysława Łubieńskiego zatytułowanym *Świat we wszystkich swoich częściach* z 1740 roku (sygn. 10202560 i K 110508 – mapa „luźna”). Jest ono uznawane za pierwszą w języku polskim geografiją powszechną, zilustrowaną mapami⁴⁵.

Z lat czterdziestych XVIII wieku pochodzi także mapa *Vanniani Regni et Veteris Sarmatiae Fines at Gentes Conterminae* w skali ok. 1:5 000 000, dołączona do drugiego wydania historycznego opisu Sarmacji księcia Józefa Aleksandra Jabłonowskiego (1711–1777) z 1744 roku, zatytułowanego *L'Empire de Sarmates...*, które w BUŁ przechowywane jest w kolekcji Starych Druków pod sygn. 1021621. Mapa została wrytowana przez Paula Küffnera (1713–1786) i jest uproszczonym przedstawieniem omawianego obszaru, z nielicznymi tylko szczegółami topograficznymi, za to ozdobiono ją rycinami nawiązującymi do treści dzieła⁴⁶.

Osiemnastowieczna kartografia angielska reprezentowana jest w zbiorach Biblioteki przez Hermana Molla (ok.1655–1732), Thomasa Kitchina (1718–1784) i Andrew Dury'ego (1742–1778). Pierwszy z nich to Niemiec z pochodzenia, rytownik, geograf i księgarz osiadły w Londynie, który początkowo rytował mapy dla różnych wydawców. Następnie zaczął pracę na własny rachunek publikując pojedyncze mapy, atlasy oraz dzieła książkowe. W 1701 roku wydał *A system of geography, or a new and accurate description of the earth in all its empires, kingdoms and states* (BUŁ – sygn. 1021631) m.in. z mapą Polski w skali ok. 1:7 600 000. Forma graficzna mapy jest dość uproszczona, ale za to pokazane zostały na niej szlaki drogowy, co wówczas nie było często spotykanym elementem treści⁴⁷.

Thomas Kitchin był jednym z najbardziej płodnych kartografów angielskich drugiej połowy XVIII wieku. Sporządzał głównie mapy do czasopism i druków zwartych. Jest autorem nader poprawnego – choć mocno zgeneralizowanego – obrazu ziem Rzeczypospolitej w skali ok. 1:2 500 000 pt. *Carte de la Pologne avec ses Démembrements...*, zamieszczonego w tomie pierwszym dzieła Williama Coxe'a *Travels into Poland, Russia...* W zbiorach BUŁ mamy jego wersję francuską, zatytułowaną *Voyage en Pologne, Russie...* wydaną w Genewie w 1787 roku (sygn. 1026067) (ryc. 9)⁴⁸.

⁴³ Datowanie jej można przyjąć tylko w dużym przybliżeniu na lata 1746–1757, ponieważ ani mapa, ani atlas, w którym ją zamieszczono, nie posiadały daty, zob. B. Krassowski, *op. cit.*, s. 103.

⁴⁴ Zob. J. Bzinkowska, *op. cit.*, s. 84–85, poz. 37.

⁴⁵ E. Rastawiecki, *op. cit.*, poz.110, notuje tę mapę pod zmienionym tytułem: *Nova Tabula totius Poloniae Regni, Magnique Ducatus Lithuaniae, juxta Weigelium designata*; zob. też. J. Bzinkowska, *op. cit.*, poz. 37; S. Peliwo, *op. cit.*, s. 119–121.

⁴⁶ Zob. S. Peliwo, *op. cit.*, s. 129–130.

⁴⁷ S. Peliwo, *op. cit.*, s. 99–106.

⁴⁸ *Centralny Katalog...*, z. 6, poz. 58 i 63; S. Peliwo, *op. cit.*, s. 111–118.

Na mapie przedstawiono trasę podróży autora do Rosji przez Polskę, oznaczając sieć wodną, góry, ważniejsze miasta oraz granice Rzeczypospolitej przed i po pierwszym rozbiore.

Na uwagę zasługuje również mapa Polski *Poland*, opracowana przez angielskiego wydawcę, rytownika i geografa Andrew Dury'ego, która została dołączona do jego atlasu *A New General and Universal Atlas containg forty five maps...*, wydanego w Londynie w 1761 roku⁴⁹. W zasobie kartograficznym Biblioteki odnotowano kolejną edycję tego atlasu z ok. 1763 roku (sygn. K 827). Zamieszczona w tym wydaniu mapa ziem polskich w skali ok. 1:11 000 000 różni się od poprzedniej dodanym nad górną ramką tytułem w języku francuskim.

Kolekcję map ziem polskich dopełnia mapa administracyjna, obejmująca południową i wschodnią Wielkopolskę *Der Königlischen Republik Polen Woiwodschaften Sieradz, Lentschitz und Rawa oder Gross Polens südlicher Theil*. Nro 40 (sygn. K 11628) (ryc. 10), opracowana przez austriackiego kartografa Johanna Josepha Franza von Reilly (1766–1820). Pochodzi ona z jego atlasu *Schauplatz der fünf Theile der Welt*, wydanego w Wiedniu w 1789 roku, w którym umieszczono ją obok innych 25 map z obszaru Rzeczypospolitej⁵⁰. Wymieniona mapa została wykonana w skali ok. 1:1 300 000 i zawiera gęstą sieć osadniczą, obszary leśne, a także granice i nazwy województw.

Opisane w artykule mapy i atlasy są obecnie w dobrym lub bardzo dobrym stanie zachowania. Kilka z nich zostało poddanych konserwacji, gdyż w chwili ich nabycia były uszkodzone w wyniku intensywnego użytkowania albo zagrzybione z powodu niewłaściwego przechowywania. Takim niezwykle kosztownym zabiegom zostały poddane m.in. trzy atlasy J.B. Homanna: *Neuer Atlas bestehend, Atlas minor ex XVIII tabulis*, *Bequemer Hand Atlas* oraz *Liber Chronicarum* H. Schedla i *Atlas Universel* R. de Vaugondy. Zabytkowe wydawnictwa książkowe i atlasy udostępnia się wyłącznie pracownikom naukowym, studentom na podstawie zaświadczeń z uczelni oraz pracownikom różnych instytucji o charakterze naukowym i technicznym. Najczęściej korzystają z nich historycy, geografowie, architekci, a także pisarze i wydawcy.

⁴⁹ L. Szaniawska, *Analiza wybranych małoskalowych map ziem polskich (XVI–XVIII w.)*, Warszawa 1987, s. 350–352, poz. 242–243; P.L. Phillips, *A list of geographical atlases in the Library of Congress with bibliographical notes*, vol. I, *Atlases*, Washington 1909, poz. 634.

⁵⁰ J. Dörflinger, *Österreichische Karten des 18. Jahrhunderts*, Wien 1984, s. 208, poz. 124a; J. Szeli-ga, *op. cit.*, s. 163–166; J. Bzinkowska, *op. cit.*, s. 238–239, poz. 95.

**LODZ UNIVERSITY LIBRARY'S COLLECTION OF MAPS OF POLISH TERRITORIES IN BOOKS
AND ATLASES PUBLISHED TO THE END OF THE 18TH CENTURY**

Summary

Lodz University Library houses a collection of books and geographical atlases published centuries ago and containing maps contemporary of Polish territories, thus being of significant historical importance. The oldest geographical work in this collection is Hartmann Schedel's '*Liber Chronicarum*', produced in 1493, which contains a map of Central Europe with representation of Poland.

Maps dating from the 16th century can be found in Sebastian Münster and Abraham Ortelius' works, as well as in a number of successive editions of Gerard Mercator's atlases that continued to be published by his heirs until the mid-18th century. The collection of the Library also features Janssonius' atlas, containing maps of Poland and Lithuania, that made a significant impact on the publishing market in the 17th century. Many interesting maps of Polish territories of that time can also be found in the following works: '*Theatrum Europaeum*' by Matthäus Merian and *De Rebus a Carolo Gustavo* by Samuel Pufendorf.

French cartographers brought about a revolution in the process of making maps and introduced new methods of astronomical and geodetic measurements. The dominance of French cartography in the second half of the 17th century and throughout the 18th century is, therefore, undeniable. Dating from this period, very valuable, though not numerous works of French cartographers, such as Nicolas de Fer or Robert de Vaugondy, are part the collection of the Library. The map that has changed the cartographic representation of Polish territories to the greatest extent was, at that time, a rather small map made by Wilhelm le Vasseur de Beauplan, French cartographer in Polish service. This map can be found in Szymon Starowolski's '*Polonia*'.

Moreover, the Library holds a rich collection of Homann's atlases, which contain a map *Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae* and Tobias Mayer's map *Mappa Geographica*. Herman Moll, Thomas Kitchin and Andrew Dury's works, that represent the 18th-century English cartography, are also included in the collection of the Library of Lodz University. The collection of maps of Polish territories is complemented by an administrative map *Der Königlischen Republik Polen [...]*. This map comes from the atlas *Schauplatz der Fünf Theile der Welt*, which was made by an Austrian cartographer, Johann Joseph von Reilly, and published in Vienna in 1789.

